

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

„AZ IGAZSÁG SZABADDÁ TESZ TITEKET” Adriányi Gábor Ostpolitik-monográfiája kapcsán

ADRIÁNYI Gábor: *Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn. Der Fall Kardinal Mindszenty* (Studien zur Geschichte Ost- und Ostmitteleuropas, 3.), Verlag Tibor Schäfer, Herne 2003. 185 l.; Uő.: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy*, Kairosz, Budapest 2004. 250 l.

Adriányi professzor úr 2003-ban németül, 2004-ben pedig magyarul, főleg Mindszenty József bíboros hercegprímás esetének tükrében tárgyalja a vatikáni Ostpolitik-ot. E könyvének mottóját recenzióknak címéül választottuk, s bár a bibliai idézet igazságát nem kérdőjelezzük meg, Adriányi professzor úr írása kapcsán – gondolatban – mégis kérdőjelet kell tennünk e cím után.

Szerző a német kiadás előszavában alázatosan megvallja, hogy a német Schöningh-Verlag nem találta közlésre méltónak e művét, mert nem eléggé tudományos, mert politikai vitairat (Streitschrift). Lehet, hogy mi is osztani fogjuk ezt a véleményt, ha elővételezzük Adriányi konklúzióját: „Végkövetkeztetés: Ezek a tények a Vatikánnak egy olyan nem őszinte – mondjuk ki nyíltan: hazug – keleti politikájáról tesznek tanúbizonyosságot, amilyenre a pápai diplomácia egész történetében nincs példa.”¹ E véleményünkben az a körülmény is megerősít, hogy nem találunk mutatókat egyik kötetének végén sem, pedig a tudományos munkához ez szükséges lenne.

Ismertetésünkben elsősorban Szerző forrásait olvassuk újra és más, már ismert forrásokkal vetjük össze ezeket.

Mindkét kiadás közöl új forrásokat a függelékben, faksimilében. Ezeket eredetileg Rómában élő informátoraitól, Mons. Zágon Józseftől, Mons. Csertő Sándortól, Mons. Mester Istvántól és Mons. Kada Lajostól kapta meg annak idején, szintén fénymásolatban. Szerző a német kiadás előszavában említi még Nyisztor Zoltánt is informátorai között.

Mennyire azonos a német és a magyar kiadás?

A német nagyobb figyelemmel készült, a magyar kiadásban sok a sajtóhiba, és a faksimilében hozott forrásoknál sem mindig találjuk meg elsőre az elején, jegyzékben közölt dokumentumokat, mert a nyomdász eltérő sorrendben helyezte el azokat.

1 ADRIÁNYI 2004. 213; „Fazit: Die obigen Handlungen stellen eine derart unehrliche, verlogene Ostpolitik des Vatikans dar, die in der ganzen Geschichte der päpstlichen Diplomatie keine Parallele findet.” ADRIÁNYI 2003. 151.

Fordítási problémák: Kreisky osztrák kancellár 1971. december 8-án elhangzott beszédének dátumát helyesen adja meg a német fordításban, de hibásan datálja – október 8 – a magyar kiadásban².

Pullai Árpád KB-titkár beszámolójának kezdő szavait láthatóan németből fordította vissza: „Magasra értékeljük...”³ Mi az általa megadott forrás helyén a „Nagyra értékeljük...” kifejezést találtuk.⁴

Benyomásunk az, és ezt a későbbiek is alá fogják támasztani, hogy a két kiadás – legalábbis szándékában – azonos, de nem használható utólagos ellenőrzés nélkül.

Melyek az általa közölt új dokumentumok?

VI. Pál pápa és Mindszenty bíboros levelezését illetően öt új, mert ezidáig a kutatás számára rendelkezésre nem álló dokumentumot közöl faksimilében:

- VI. Pál pápa latin nyelvű válasza Mindszentyhez, 1971. július 10., de magyar fordításban nem hozza;
- VI. Pál pápa latin nyelvű levele Mindszentyhez, 1971. december 14. kelettel, – ebből csak a cenzúrát elrendelő bekezdés fordítását hozza,
- Mindszenty latin nyelvű levele VI. Pál pápához, 1972. március 10., melyet teljes egészében fordít (németre is, magyarra is),
- VI. Pál pápa latin nyelvű válasza Mindszentyhez, 1972. április 18., melyet teljes egészében fordít (németre is, magyarra is),
- VI. Pál pápa latin nyelvű levele Mindszentyhez, 1974. január 14., de fordítását nem hozza.

Az 1972. március 10-én kelt hosszú Mindszenty-levelet kiemelkedően fontos, ebben Mindszenty kitér az amerikai követség elhagyásának négy feltételére, amelyet az 1971. június 25–26–27-én kelt Zágon-följegyzés rögzít.⁵

Itt két pont értelmezése körül tapasztalható bizonytalanság. Az egyik a hallgatás kérdése külföldön. Adriányi átveszi Mindszenty érvelését és tényként közli: „1972. október 10-én hozta a bécsi nuncius Mindszenty tudomására, hogy a Szentszék az ő kiutazásakor garanciát adott a kormánynak, semmi olyat külföldön nem tesz, vagy mond, ami a magyar kormány érdekeit sérti.”⁶ Ezt Szerző Mindszenty emlékirataiból idézi.⁷ Az, hogy Mindszenty kiutazása feltételeit illetően az Apostoli Szentszék és a Magyar Köztársaság között 1971. szeptember 9-én megkötött megállapodás tényét Mindszenty tudomására hozta-e a szentszéki diplomácia, a kutatás egyik sarkalatos kérdése. Mindszenty szerint nem, érvelése szerint tehát utólagosan tudta meg, a megállapodást mintegy háta mögött kötötték meg. Ugyanakkor, és itt vitába kell szállnunk mind Szerzővel, mind Mindszentyvel, van annak nyoma, hogy a politikai téren való hallgatásra már az 1971. december 14-én kelt pápai levél átadásakor felhívták figyelmét, mégpedig

2 ADRIÁNYI 2003. 105 – ADRIÁNYI, 2004. 141.

3 ADRIÁNYI 2004. 144. Németül a nagyra értékelés a Hochschätzung, nyilvánvaló a germanizmus. „Wir schätzen hoch”, I. ADRIÁNYI, 2003. 107.

4 ÓLMOSSI Zoltán (szerk.): *Mindszenty és a hatalom. Tizenöt év az USA követségén*, Budapest 1991. 194.

5 Ennek 1971. június 25–26-án kelt szövegrészét Szerző már 1995-ben közölte, e kötetében újra közli. ADRIÁNYI Gábor: *Miért és hogyan hagyta el Mindszenty József a budapesti amerikai nagykövetséget?* in: *Mindszenty József emlékezete*, szerk.: TÖRÖK József, (Studia Theologica Budapestinensia, 13. Budapest 1995) 73–89. Itt: 81–85. Ill.: ADRIÁNYI 2004. 89–95.

6 ADRIÁNYI 2004. 144.

7 ADRIÁNYI 2004. 145. 11. jegyzet. L. MINDSZENTY: *Emlékirataim*, 490.

az említett Rossi bécsi nuncius, a levél átadója. Mészáros Tibor, Mindszenty egyik titkára, akinek napi jegyzetei kétféle szerkesztésben jelentek meg – és az első bizonyára maga a Szerző jelentette meg németül⁸ – ezt írja 2000-ben megjelent második szerkesztésében 1974. január 4-én: „Tegnapelőtt mondta el Vecsey, hogy a primás Bécsbe jötté után, 1971. december 14-én a bécsi nuncius, Opilio Rossi az első levelet hozta a Szentszéktől azzal a figyelmeztetéssel, hogy a primásnak tartózkodnia kell minden politikai megnyilatkozástól, különösen az otthoni rendszernek olyanfajta elítélésétől, még ha igaz is, amely miatt a rendszer megorrolhatna...”⁹ A másik erre mutató jelzés a Szerző által részben fordított 1971. december 14-én kelt pápai levélben található: „Ismertes előtted a helyzet, amely nem csupán sok bölcsességet, hanem a magunkra vállalt felelősség megtartását is megkívánja, amelyben az Apostoli Szentszék [megítélése] Magyarországról való távozásod után és jelenlegi cselekedeteid alapján forog.”¹⁰ Ebből mi arra következtetünk, hogy a Pápa mondott valamit Mindszentynek azon túl, amiről idáig tudtunk.¹¹

Van még egy fontos és a kutatás által idáig elhanyagolt Zágon-följegyzés, melynek kelté 1971. július 14. ill. július 16, amelynek szövegét Mészáros Tibor napi jegyzeteinek második szerkesztése hozza fakszimilében, épp azon a helyen, amely folytatja a június 25–26-i Pro Memoria szintén fakszimilében való közlését és amelyen feltételezhetően hiányzik a június 27-én kelt vélelmezhető följegyzés.¹² Ebben a következőket találjuk: „Az Eminenciád pro-memoriájában említett kérdések jól ismertek a Szentszék előtt s más ügyekkel együtt ismételtén tárgyalás tárgyát képezték. Egyeseket sikerült megoldani, másokra ígéretek vannak egy közeli megoldásra, ismét mások az állam merev magatartása miatt egyelőre megoldhatatlannak bizonyultak... A megoldatlan problémákat a Szentszék nem terjesztheti elő feltételként Eminenciád ügyének megoldásával kapcsolatban... Ha a teljes kérdéskomplexum gyors megoldását conditioként fogjuk fel, ez hatálytalanná tenné a Szentatyához írt levelében kifejtett készségét, hogy jelenlegi tartózkodási helyét feladja.” Amiből mi azt a következtetést vonjuk le, hogy a Szentszék

8 MÉSZÁROS, TIBOR: *Doch die Seinen nahmen ihn nicht auf. Der Sekretär Kardinal Mindszenty erinnert sich.* Herne 2002. L. ADRIÁNYI 2003. 8. 1. sz. jegyzet.

9 MÉSZÁROS TIBOR: *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975)*, S. a. r. HETÉNYI VARGA KÁROLY, Abaliget 2000. 148. Szerző Mészáros napi jegyzeteinek e második szerkesztését nem idézi, láthatóan nem ismeri.

10 „Nota est tibi condicio, non solum multum prudentiae, sed etiam susceptae responsabilitatis observantiam postulans, in qua Apostolica Sedes post profectionem tuam ex Hungaria et ratione etiam habita eorum, quae nunc agis, versatur.” ADRIÁNYI 2003. 160; ADRIÁNYI 2004. 229. A „condicio” szó első jelentése magyarul: helyzet, második jelentése: feltétel. E szó használata alighanem szándékos, a Pápa nem véletlenül írja ezeket a szavakat.

11 Mindszenty az 1971. október 23-án a Matild – és nem a szixtuszi – kápolnában elhangzott pápai szavakra emlékezik, l. NÉMETH LÁSZLÓ: *VI. Pál és Mindszenty József*, in: *Vigilia* 63 (1998/4) 247–252; ADRIÁNYI GÁBOR: *A primási szék megüresedetté nyilvánítása 1974-ben*, in: *Vigilia* 63 (1998/6) 425–428. – Itt elemzett művében is visszatér e gondolatmenetre, ADRIÁNYI 2004. 120 sk. Az 1971. október 23-i búcsúmise helyszíne nem a „Sixtuszi” Kápolna (ADRIÁNYI 2004. 120. 157.), hanem a pápai magánkápolna, azaz Matild-kápolna (mai nevén Redemptoris Mater kápolna), az Apostoli Palota második loggiáján. Azt, hogy a pápa azt mondta volna Mindszentynek: „A Szentszék Mindszentyt mindig esztergomi érseknek és Magyarország primásának fogja tekinteni” (ADRIÁNYI 2004. 121), már Szerző értelmezése és további pontos vizsgálatra vár.

12 MÉSZÁROS 2000. 185–187. L. még: SOMORJAI, Á.: *Egy elfeledett Mindszenty-Zágon Pro Memoria*, in: *Vigilia* 72 (2007/9) 711–713.

és a magyar kormány közti szeptember 9-i megállapodás megkötése előtt Mindszenty tájékoztatást kapott arról, hogy feltételeit már nem tudják figyelembe venni, és kiutazása ügyében a két fél egymás között tárgyal.

Mint látjuk, a külföldi – politikai téren való – hallgatás kérdése egyáltalán nem olyan egyszerű, mint ahogyan Mindszenty 1972. március 10-i leveléből, vagy emlékirataiból kitetszik. Hasonlóképpen, az emlékiratok publikálásának feltétele is megérdemelne egy alapos elemzést. Az 1971. június 25–26–27-i Zágon-följegyzésben van egy elhanyagolt mondat: „Miután Eminenciád tájékoztatott emlékiratainak tartalmáról, nem látok komoly nehézséget arra, hogy ezek, legalábbis jelentős részükben, még Eminenciád életében publikáltassanak.”¹³ Amiből mi arra következtetünk, hogy Zágon betekintést kapott az emlékiratok kéziratába és láthatta, hogy ott nem egy kötetnyi anyag van, hanem több kötetnyi, és ennek nagyrésze Magyarország történelme, mert eredetileg Mindszenty emlékiratait úgy gondolt el, hogy megírja az egyház szerepét Magyarország történelmében, különös tekintettel a tatár- és törökjárásra és az egyház szerepére az újjáépítésben, majd a záró kötet lesz az ő története. Ennek részletes bizonyítása itt nem feladatunk, elegendő, ha utalunk Csonka Emil eddig eléggé nem vizsgált kitételére, miszerint 1971. november 23-án Bécsben, megbeszélés keretében tisztázták, hogy egy kötet megjelenítésére koncentrálják az erőket. Ekkor Mindszenty még tíz kötetben gondolkodott.¹⁴ Nyilvánvaló, hogy az emlékiratok szó tartalma, annak elemzése fontos annak közlése szempontjából is. Ha történelmi kötetekről van szó, az nem bántja a kommunista rezsim érzékenységét, csak az utolsó kötet, amely végül is megjelent és az emlékiratok egyetlen köteteként emlegetjük, lehet vita tárgya.

E két fontos körülmény vizsgálata Szerzőnél nagyobb óvatosságra ösztönöz bennünket.

Néhány észrevétel:

Ezen írásunkban nem tudunk kitérni minden pontatlanságra, csak jelezzük azok meglétét.¹⁵ Néhány észrevételünket azonban fontosnak tartjuk részletezni.

Szerző szíve joga, hogy a Szentszék engedékenységét „a mai ismeretek alapján valószínűsítő botránynak” minősíti az 1964. évi megegyezés értékelése kapcsán.¹⁶ Egy történettől azonban elvárható, hogy árnyaltabban fogalmazzon, és az óvatosság nem árt egy ilyen kényes ügyben, amelyben a diplomáciai tárgyalóasztalnál két egymással nem egyenlő fél ült le, és elmondható, hogy az Apostoli Szentszék eszközök nélkül próbálta menteni, ami menthető. Maga a Szerző által szívesen idézett Mons. Zágon is árnyaltabban fogalmaz, 1965 februárjában elhangzott beszédében a nyugat-európai magyar főlel-

13 ADRIÁNYI 2004. 93.

14 „November 23-án konferenciát hívott össze a Pázmáneumban... (Jelen vannak: Msgr. Szabó János..., P. Varga László SJ, Vecsey József..., Csonka Emil..., s a jegyzőkönyvet vezető Géraldine nővér.) ... a bíboros ekkor még töretlen szándéka, hogy emlékiratait tíz kötetben adja közre...” in: CSONKA EMIL: *A száműzött bíboros. Mindszenty az emigrációban*, San Francisco–München 1976. 95 skk. – Ezúton köszönöm meg Dr. Németh László prelátnak, hogy erre felhívta figyelmemet.

15 Így pl. Mindszenty bíborosnak a budapesti amerikai nagykövetségen való menedéke kezdetét 1956. november 5-re teszi (2004. 30.) Mint ismeretes, a pontos dátum november 4.

16 „A Szentszék engedékenysége ... túlmélt minden határon, és a mai ismeretek alapján valószínűsítő botránynak kell minősíteni.” (2004. 53.) A német változat erősebben fogalmaz: „Die Zugeständnisse des Heiligen Stuhles gingen jedoch viel zu weit: Heute entlarvt, müssen sie als ein Skandal der Kirchengeschichte des 20. Jahrhunderts bezeichnet werden.” (2003. 48.)

készek előtt.¹⁷ A kompromisszumos püspökkinevezés, minden hibájával együtt, aláhúzza azt a tényt, hogy a kormány elismerte az Apostoli Szentszék illetékességét a magyar egyházi ügyekben.

Ugyanígy furcsán hat Szerző sommás megfogalmazása: „Az egyház gúzsbakötése tökéletes volt. És mit tett ez ellen Casaroli? Semmit.”¹⁸

VI. Pál pápa és Mindszenty bíboros közti levelezést – utóbbinak lemondását illetően – lezárja egy 1974. január 30-án kelt, Mindszentyhez írt és nyilvánosságnak szánt pápai levél,¹⁹ amelynek német nyelvű közzétételéről Szerző megjegyzi: „nyilvánvalóan avval a céllal, hogy a német katolikusokat megnyugtassák”.²⁰ Nos, 1974-ben a következő heti kiadások jelentek meg: francia, angol, spanyol, portugál és német. Még nem volt lengyel havi kiadás. A következő nyelvi változatokban találtuk meg: *francia* – 1974. febr. 15. 3. (Lettre du Souverain Pontife au Cardinal Joseph Mindszenty); *spanyol* – 1974. febr. 10. 5. (Carta del Papa al cardenal József Mindszenty, arzobispo de Esztergom [Hungria]); *angol* – 1974. febr. 21. 4. (Holy Father’s Letter do Cardinal Mindszenty); *portugál* – 1974. febr. 10. 2. (Carta do Santo Padre ao Cardeal Mindszenty). – Franciául megjelent még in: La Documentation Catholique, 56. évf. 1649. sz., 1974. márc. 3. 206. (olaszból újrarendítve.) Ami azt jelenti, hogy mindegyik további heti kiadásban megjelent ez közlésre szánt fontos pápai levél, Mindszenty bíboros ügye nem csupán magyar, nem csupán német, hanem világegyházi összefüggésben volt fontos.

Kissé mulattató, hogy a történész Professzor 1971-ben már telefax használatát vélelmezi az MSZMP KB részéről.²¹ E sorok írójának emlékezetében megmaradt az 1989-es év ősze, amikor e készülékkel ismerkedett.

Tisztázandó lenne az az alighanem Salacz Gáborra visszamenő²² és azóta is kísértő pontatlanság, miszerint Tardini és Montini egyidőben, nevezetesen Czapik Gyula egri érsek látogatása idején, 1948. szeptemberében egyszerre szubsztitutusok lettek volna.²³ Helyesen: Domenico Tardini 1935-től volt szubsztitutus, de csak két évig, mert 1937-től: a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára (1958-ban előbb Pro-Segretario di Stato, majd Segretario di Stato, azaz bíboros államtitkár.). Giovanni Battista Montini 1937-ben kapta meg szubsztitutus kinevezését, Tardini után, 1952-től

17 SZABÓ CS.: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest, 2005. 73. sz. dokumentum, 240–248. Itt: 241. – L. még szintén ZÁGON J.: *A magyar egyház helyzete az 1964-es megállapodás után*. In: *Távlatok* 73. sz. (2006/3) 314–333. Itt: 316. – Ez az előadás szintén 1965-ben hangzott el, a magyar papok bécsi összejövetelén.

18 2004. 63. A német változatban hiányzik ez a sommás kitétel, óvatosan megelégszik ennyivel: „Die Gleichschaltung der Kirche war somit vollständig”, in: 2003. 54.

19 Latinul: AAS 66 (1974) 63; olaszul: *L’Osservatore Romano* 1974. febr. 6. 2. l; továbbá: *L’Attività della Santa Sede nel 1974*, Tipografia Poliglotta Vaticana, 48–49. – Magyarul megjelent in: *Katolikus Szemle* (Róma) 26 (1974) 71–72. – „Mindszenty sorsa és az új magyar püspökök” c. összefoglalás a *Szemle* rovatban.

20 A *L’Osservatore Romano* német nyelvű heti kiadása: Jg. 4. Nr. 7. 1974. február 15. – L. ADRIÁNYI 2004. 170. 31. j.

21 „Kibontani csak a központi bizottság telefaxon történet utasítás után volt szabad...” in: 2004. 117. Az általa idézett hely: ÓLMOSI *i. m.*, 177. telexet említi: „A csomagot csak az esetben bontsa fel..., ha a KG Agitációs és Propaganda Osztálya telexen közölte...”

22 Szerző idézi Salacz Gábornak Szerző által gondozott és kiadott művét: *A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje, 1948–1964*, München 1988. 13–18. Vö. ADRIÁNYI 2004. 15. 16. sz. jegyzet.

23 ADRIÁNYI 2004. 14–15.

pedig Pro-Segretario di Stato. A Czapik-látogatás idején tehát Montini a szubsztitutus, Tardini pedig a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának (Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinarii – rövidítve: AA.EE.SS.) titkára. Kettejük egymás mellé rendelése ugyanakkor nem tévedés, a mai hivatal szervezetben az általuk képviselt két intézmény a Vatikáni Államtitkárság két szekciója, a bíboros államtitkár felügyelete alatt, akinek a szubsztitutus (érseki rangban) és második szekció érsek-titkára a helyettesei. Mint ismeretes, XII. Pius pápa uralkodása idején, 1944–1958 között nem nevezett ki új bíboros államtitkárt.²⁴

Szerző teljes egészében hozza a tévesen 1971. november 24-re datált és Mindszentynek tulajdonított memorandum szövegét, még azt is tudni véli, hogy latin nyelven hozta a bíboros államtitkár és a Consilium pro Ecclesiae Publicis Negotiis bíboros tagjai tudomására. Nemrég alkalmunk nyílt jelezhetni, hogy ez, a Mészáros István által először 1995-ben közölt memorandum csak tervezet volt, a november 24-i dátum Mons. Zágón Józsefnek Mindszentyhez írt levelének dátuma, amelyben javaslatot tesz mind a memorandum szövegét, mind a fogalmazás nyelvét, mind a leadás módját illetően. Annak nem találni nyomát, hogy ez ténylegesen megtörtént volna, de ha megtörtént, akkor nem 1971. november 24-én.²⁵

Összegzés

A mi konklúzióink eltér Szerzőétől: bár a címben idézett újszövetségi hely igazságát változatlanul valljuk, Szerzővel együtt úgy gondoljuk, hogy a felhozott forrásanyag nem teljes. Ugyanakkor e részleges forrásanyag elemzése kifogásolható. Ami azt jelenti, hogy a forrásanyag bővítése nélkül nem tudunk előrelépni a Mindszenty-kutatásban.

Mindazonáltal megköszönjük Szerzőnek, hogy munkájának két nyelven való megjelentetésével felhívta minderre a figyelmet, egyben jelzi a továbbvezető utat. Ugyanis, a [tévesen] 1971. november 24-re datált Mindszenty-memorandum kapcsán a jegyzetben megjelölt budapesti Mindszenty Archívum várhatóan tartalmazhat még meglepetést. S csak újabb források vizsgálatát követően térhetünk vissza mottónkra: Az igazság szabadá tesz titeket.

Somorjai Ádám

24 A vatikáni hivaltörténetre ajánlható az *Annuario Pontificio* évente megjelenő kötete, továbbá a következő mű: DEL RE, NICCOLÒ: *La Curia Romana. Lineamenti storico-giuridici*, Libreria Editrice Vaticana, 1998. 4. kiadás.

25 SOMORJAI Á.: *Mindszenty bíboros 1971-es memoranduma és Pro Memóriája*, in: *Távlatok*, 2007/2. 76. sz. 226–231. – Szerző itt figyelemreméltó módon közli forrását: Mindszenty-Alapítvány Levéltára Budapest. Mindszenty iratkatalógus és bibliográfia. Budapest 1995. Bgy. 58. [A memorandum] kinyomtatva: MÉSZÁROS ISTVÁN: *Mindszenty és az Ostpolitik*, Bp. 2001. 135–144. L. ADRIÁNYI 2004. 125. 118. sz. jegyzet. A memorandum tervezet szövegét hozza: i. h. 125–134.